

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

4/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

4/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 4, may

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liq Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor (Andijon davlat Pedagogika instituti rektori)

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori (O'zR FA tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi)

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

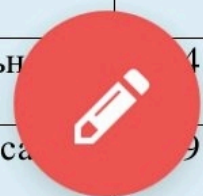
Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абузалова М.К., Юсупова А.Ш.	О некоторых моделях семантико-синтаксических групп лексем в тюркских языках	101
Юсупова А.Ш., Юлдашева Д.Н., Чуллиева Г.Т.	О невербальных средствах речи	108
Axmedov A.R.	Pretsedent birliklar	115
G'aybullayeva N.I.	Konseptual tahlil usuli va birliklari xususida	119
Hayotova D.Z.	“Vatan” konseptining lingvokulturologik talqini (nemis va o'zbek tillari misolida)	124
Hojiyeva N.H.	O'zbek tilida meva nomlarini ifodalovchi atov birliklarining o'ziga xos xususiyatlari	129
Hojiyeva S.H.	Zulfiya Mo'minova she'riyatida milliy-madaniy xususiyatlarning leksik-poetik ifodasi	134
Husainova X.K.	Nemis va o'zbek tilshunosligida inkor kategoriyasining tasnifi	144
Khusenova M.U.	Lexicographic analysis of orphoepic terms	149
Maksudova M.U.	Types of multiculturalism. Cliches and stereotypes of a society and culture of diversity	153
Yokubova Sh.Y.	[Belgi-harakat] ma'noli fe'lli birikmalarining nutqiy imkoniyatlari xususida	158
Mehmonova Y.Ch.	Semasiologik lug'atlarda etnomadaniy so'z birikmalarining tavsifi	163
Norova M.F.	Literary and stylistic norms in speech	169
Rustamov I.T.	The role of folklore genres in language learning	173
Markova Y.S., Ruziyeva N.X.	Politeness as a subject of linguistic research	180
Murtazayev A.O.	Normativ-huquqiy hujjatlarda imlo qoidalari: muammo, sabab va yechim	185
Sobirova Z.R.	Euphemisms in English, Russian and Uzbek languages in the vocabulary of the limited sphere of consumption	191
Sobirova Z.R., Raxmonova M.Q.	Grammatical competences in the process of studying of language teaching applications in Uzbekistan	196
Saidova M.U., To'xtayeva M.O.	O'zbek va ingliz tilida ko'chirma nutq talqini	201
Yunusova M.Sh.	Shifokor kasbiy muloqotida tibbiy so'z va uning o'rni	207
Yunusova A.A.	Lisoniy shaxs nazariyasi va diskurs mohiyatiga zamonaviy yondashuvlar	214
Саидова М.Р., Авезова Д.С., Петрова Н.Е.	О конструкциях чужой речи	219
Гафуров Б.З.	Текст медицинской рекламы как акт вербальной и невербальной коммуникации	224
Джураева З.Р.	Отражение стереотипов русского этноса в паремиологических дискурсах	229

UO'K: 811.111-26

[BELGI-HARAKAT] MA'NOLI FE'LLI BIRIKMALARNING NUTQIY IMKONIYATLARI
XUSUSIDA

Yokubova Shaxnoza Yusufovna,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
Buxoro, O'zbekiston
Yokubovashaxnoza@gmail.com

Annotatsiya: O'zbek tilida hokim a'zosi fe'lli birikmalarning substansial tadqiqida mavjud muammolar o'z yechimlarini topmagan. Aytib o'tish kerakki, fe'lli birikmalarning nutqiy nominatsion, kommunikativ, stilistik, nutq yaratish bilan bog'liq xususiyatlari yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois xoh ilmiy, xoh o'quv adabiyotlari bo'lsin, mazkur masalalarning yoritilishi yoki ma'lumotlarning berilishida kemtikliklar bor. Bu esa hokim a'zosi fe'lli birikmalarning lisoniy qurilishiga xos xususiyatlarni, ayniqsa, bu so'z birikmalarining nutqiy voqelanish imkoniyatlari, nutqiy-uslubiy xususiyatlarini keng miqyosda o'rganishni taqozo etadi. [I~F] qurilmali fe'lli birikmalarning nutqiy nominatsion, kommunikativ, stilistik, nutq yaratish bilan bog'liq xususiyatlari yetarli darajada o'rganilmagan. Ushbu maqolada hokim a'zosi fe'lli so'z birikmalarining [I~F] qurilmali turiga xos nutqiy imkoniyatlar badiiy matn asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: fe'lli birikma, substansial tahlil, nutq, voqelanish, lisoniy sintaktik qolip, oraliq qolip, badiiy matn, stilistik funksiya.

ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ГЛАГОЛЬНЫХ СПРЯЖЕНИЙ СО
ЗНАЧЕНИЕМ [ЗНАК-ДЕЙСТВИЕ]

Аннотация: существующие проблемы главной части речи в узбекском языке в субстантивном исследовании глагольных спряжений не нашли своего решения. Следует отметить, что недостаточно изучены речевые номинативные, коммуникативные, стилистические особенности речи, связанные с созданием глагольных спряжений. Поэтому, будь то научная или учебная литература, есть недостатки в освещении этих вопросов или предоставлении информации. Это обуславливает необходимость широкомасштабного изучения особенностей языкового построения глагольных спряжений главного члена, особенно возможностей речевой реализации, речево-стилевых особенностей этих словосочетаний. Недостаточно изучены речевые номинативные, коммуникативные, стилистические особенности речи, связанные с созданием глагольных спряжений со значением [I~F]. В данной статье на основе художественного текста анализируются речевые возможности, присущие типу глагольной лексики [I~F].

Ключевые слова: глагольное спряжение, субстанциальный анализ, речь, реализация, языковая синтаксическая форма, промежуточная форма, художественный текст, стилистическая функция.

FEATURES OF SPEECH POSSIBILITIES OF VERB CONJUGATIONS WITH MEANING
[SIGN-ACTION]

Abstract: The existing problems in the substantive study of the verb combinations of the member of the governor in the Uzbek language have not found their solutions. It should be noted that the speech nominative, communicative, stylistic features of verbal conjugations associated with the creation of speech have not been sufficiently studied. Therefore, whether it is scientific or educational literature, there are shortcomings in covering these issues or providing information. This necessitates a large-scale study of the features of the linguistic construction of the verbal conjugations of the ruling member, especially the possibilities of speech realization, speech-style features of these phrases. The speech nominative, communicative, stylistic, speech-related features of verbal conjugations with [I~F] device have not been sufficiently studied. This article analyzes the speech capabilities inherent in the type of verbal vocabulary [I~F], based on a literary text.

Keywords: verb conjugation, substantive analysis, speech, realization, linguistic syntactic form, intermediate form, artistic text, stylistic function.

Kirish. Ona tilimizning milliy grammatik talqini va uning natijalarini qamrab olgan lug'atlar, o'quv adabiyotlarining yaratilishi ta'lim tizimining barcha bog'inlari hamda bosqichlari orasidagi uzluksizlikni ta'milashga xizmat qilmoqda. O'zbek tilida hokim a'zosi fe'lli birikmalarining substansial tadqiqida mavjud muammolar o'z yechimlarini topmagan. Aytib o'tish kerakki, fe'lli birikmalarining nutqiy nominatsion, kommunikativ, stilistik, nutq yaratish bilan bog'liq xususiyatlari yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois xoh ilmiy, xoh o'quv adabiyotlari bo'lsin, mazkur masalalarning yoritilishi yoki ma'lumotlarning berilishida kemptikliklar bor. Bu esa hokim a'zosi fe'lli birikmalarining lisoniy qurilishiga xos xususiyatlarni, ayniqsa, bu so'z birikmalarining nutqiy voqelanish imkoniyatlari, nutqiy-uslubiy xususiyatlarini keng miqyosda o'rganishni taqozo etadi. Zero, fe'llarning biriktirish va so'z birikmalari hosil qilish imkoniyatlarini aniqlash, fe'lli so'z birikmalarining nutq faoliyatidagi o'rni va vazifasini belgilash, nutq uslublarida qo'llanilishini o'rganish nafaqat substansial lingvistika, balki uslubshunoslik, pragmatik lingvistika nuqtayi nazaridan behad muhimdir.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Fe'l semantik jihatdan harakat-holatni ifodalovchi so'zlar va ularni birlashtiruvchi yirik turkumdir. Uning lug'aviy ma'no imkoniyatlari, tabiiyki, boshqa so'zlar bilan birikuvida namoyon bo'ladi. Fe'l leksemalari, odatda, nutqda yakka holda, alohida yuzaga chiqmaydi. Ular ot, sifat, son, ravish, olmosh va taqlid leksemalari bilan birikib, muayyan predmet, narsa-hodisaga xos harakat va holatning belgi-xususiyatini hamda obyektga yo'naltirilgan yoxud obyekt bilan bog'liq harakat-holatni ifodalab keladi. Chunonchi, ma'lum nutqiy ehtiyoj, muayyan kommunikativ maqsad tufayli yuzaga chiqadigan *piyoda yurmoq, yaxshi o'qimoq, uch-to'rt so'ramoq, bitta olmoq, pinhona uchrashmoq, telbalarcha sevmok, shunday yashamoq, qiynalib yashamoq, sim-sim og'rimok, milt-milt yonmoq* kabi so'z birikmalari fe'llar hokim a'zo mavqeyida voqelanishini ko'rsatadi. Bu hosilalar fe'llar (ya'ni *yurmoq, o'qimoq, so'ramoq, olmoq, uchrashmoq, sevmok, yashamoq, aytmoq, og'rimok, yonmoq*) *piyoda, yaxshi, ikki-uch marta, bitta, pinhona, telbalarcha, shunday, qiynalib, har gal, sim-sim, milt-milt* so'zlari bilan bog'lanib, harakat va holatning muayyan belgi-xususiyatini bildiruvchi so'z birikmalarini hosil qilish imkoniyati voqelashganligidan dalolat beradi. Shuningdek, mazkur nutqiy hosilalar fe'l leksemalarining hokim vaziyatni egallashini, demak, ularning biriktirish imkoniyatlarini ham namoyon etadi. Biroq hosilalarni bir-biridan farqlovchi jihat tobe vaziyatni egallagan leksemalarning sifat, son, ravish, olmosh va taqlid turkumiga mansubligi bilan bog'liq. Ta'kidlash lozimki, harakat-holatni anglatish vazifasi fe'lning aynan sanab o'tilgan turkumlarga oid so'zlar bilan sintaktik aloqaga kirishuvida yaqqollashadi. Demak, fe'lning lug'aviy ma'nosi va semantik imkoniyatlari boshqa leksemalar bilan sintagmatik munosabatida ko'zga tashlanadi.

O'zbek tilida fe'llar hokim vaziyatda, sifat, son, ravish, olmosh, taqlid turkumlariga mansub so'zlar tobe vaziyatda voqelashuvchi, aynan fe'llar va mazkur turkumlarga oid so'zlarning tobe-hokim munosabatidan yuzaga keluvchi nutqiy hosilalar [belgi-harakat] ma'noli so'z birikmalari hisoblanadi. Ular so'z birikmalarining alohida turi sifatida fe'lli birikmalar sirasida ajratiladi. Fe'lli birikmalarining bu turi, ya'ni harakat va holatning muayyan belgi-xususiyatini bildiruvchi so'z birikmalari [I~F]=SBLSQi asosida hosil bo'ladi.[4; 98]

Hokim a'zosi fe'lli birikmalarining nutqiy voqelanishini tadqiq etish dolzarb muammolar kun tartibida turgan ekan, bu muammoni lisoniy sintaktik qurilishi [I~F]=SBLSQida mujassamlashgan fe'lli birikmalarining uslubiy qo'llanilishini o'rganish natijasida yechish mumkin. Bu esa, [I~F] qurilmali fe'lli birikmalarni badiiy matn asosida o'rganish va nutqiy uslubiy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. O'z ijod mahsulida o'zbek tili imkoniyatlarining betakror voqelanishi va badiiy sayqaliga erishgan adib A.Qahhorning hikoyalari matnida qo'llangan fe'lli birikmalar, tabiiyki, [I~F] qurilmali so'z birikmalarining uslubiy qo'llanilishi xususidagi mulohazalarimizning dalili sifatida tanlangan. Chunonchi:

1. *Abdurahmon yuborgan sovchi Niso buviga shunday dedi: "Sizda ikkita bola bo'lsa, u kishida bitta bor...Usta bolani juda yaxshi ko'radilar"* [6, 258]

2. *Usta Abdurahmon qizlarni ko'p uradi.* [6, 258]

"Boshsiz odam" hikoyasidan olingan ushbu matnlarda *shunday demok, ko'p urmoq, ko'p martalab kulmoq, yana ketmoq* birikmalari ko'zga tashlanadi. Bu so'z birikma(SB)lari sintaktik qurilish xususiyatiga ko'ra umumiy o'xshashlikka ega, ya'ni bu nutqiy birliklar [I~F]=SB umumiy qolipining mahsulidir. Biroq bu birikmalar tobe so'zning leksik-morfologik xususiyatiga ko'ra farqlanuvchi va birikish usulini leksik-morfologik jihatdan belgilovchi turli oraliq qoliplarga tegishligini ham hisobga olish kerak. Negaki, fe'lli birikmalarining nutqiy-uslubiy qo'llanilishida so'zlarning leksik-semantik va morfologik imkoniyatlari muhim lisoniy omillar sifatida ahamiyatga ega bo'lib, hokim vaziyatdagi fe'llar ifodalayotgan harakat-holatning belgi-xususiyatini qanday lisoniy imkoniyatlar asosida yuzaga chiqayotganini aniqlab beradi. Jumladan,

shunday demoq birikmasi [Ol~F]=SB oraliq qolipi asosida shakllangan bo'lib, *Abdurahmon yuborgan sovchi Niso buviga shunday dedi* jumlasida so'zlovchi(sovchi)ning nutqni ifodalash harakati – *demoq* fe'liga xos xususiyat olmoshning ishoraviylik belgisi bilan ifodalanganligini ko'rsatadi. Matnda bu birikma harakatning ishoraviy belgiga egalik ma'nosini yuzaga chiqargan. Keyingi matnda (2-jumlada) [Sf~F]=SB oraliq qolipi hosilasi, ya'ni *ko'p urmoq* birikmasi qo'llangan bo'lib, unda qo'l harakati va bu harakatga xos miqdoriy belgi ma'nosi reallashgan. Mazkur birikma *Usta Abdurahmon qizlarni ko'p uradi* ifodasida oddiygina *qizlarni urmoq* shaklida emas, balki asar qahramoni xarakteridagi qo'pollik, johillik, shafqatsizlik kabi illatlarni ko'rsatuvchi *ko'p urmoq* SBsi ko'rinishida qo'llangan. Fe'lli birikmaning bunday qo'llanilishida asar muallifining maqsadi, ya'ni usta Abdurahmon toifasidagi kishilarning ma'naviy tuban olamini kitobxon ko'z o'ngida yorqin gavdalandirish va ularning individual xususiyatlarini umumlashtirib, qahramonlarning hayotiylikiga ishonirish aniq aks etgan. Demak, [Sf~F]=SB oraliq qolipi hosilasi – *ko'p urmoq* qahramon xarakterini individuallashtirishga xizmat qiladi. Fe'lli SBlarining badiiy matnda qahramon xarakterini individuallashtirishga xizmat qilish vazifasi birgina dalil bilan isbotlanmaydi. Bu fikrning isboti uchun fe'lli birikmalar qo'llangan A.Qahorning “Boshsiz odam” hikoyasi va boshqa hikoyalari matnidani, umuman, badiiy nutqdan yuzlab dalillarni keltirish mumkin. Jumladan, “Boshsiz odam” hikoyasida *ko'p martalab kulmoq, yana ketmoq* birikmalari voqelashgan matnlarga diqqat qilaylik:

1. *Shundan keyin Niso buvi ko'p martalab “kuldi”*. [6, 258]
2. *Niso buvi kasalxonadan yarim kechasi kelib, saharda yana ketdi*. [6, 260]

Ushbu matnlarda voqelashgan *ko'p martalab kulmoq, yana ketmoq* birikmalarida Niso buvi – asar qahramonining harakati va holatiga tegishli xususiyatlar ifodalangan. Birinchi matnda *ko'p martalab kulmoq* [R~F]=SB oraliq qolipi hosilasi sifatida qahramonning kulish holati (bu holat soxtaligi uchun “kulmoq” tarzida berilgan) va bu holatning miqdorini bildiradi. Ikkinchi matnda Niso buvi tabiatidagi tinib-tinchimaslik, jonsaraklik va bezovtalik xususiyatlari [R~F]=SB oraliq qolipining hosilasi – *yana ketmoq* yordamida, bir nuqtadan uzoqlashish harakatining tezlik hamda qaytarilish darajasini ifodalash orqali ko'rsatiladi. So'z durlarini marjonday tergan yana bir ijodkor—Cho'lpon ijodidan olingan quyidagi jumлага e'tibor qaratsak: *Har yil bir keladigan bahor sevinchi ko'ngillarni yana qitiqlay boshladi*. Oldingi misolda *yana* so'zi fe'l so'z turkumi bilan bog'lanib, bir nuqtadan uzoqlashish harakatining tezlik hamda qaytarilish darajasini ifodalagan bo'lsa, ushbu misolda esa umrning har yilida takrorlanadigan holat ma'nosini ifodalagan. Ya'ni bahor kelishi bilan insonning ko'nglida kechadigan allaqanday hissiyotlarning har yili uyg'onishiga ishora qilingan.

Badiiy asar matnida [Sf~F]=SB, [R~F]=SB, [Ol~F]=SB oraliq qoliplari hosilalaridan boshqa oraliq qoliplar nutqiy mahsuli voqelasha olmaydimi? Faqat shu qoliplargina o'z mahsuli faolliigi tufayli tilga olinadimi? Fe'lli SBlarining nutqiy qo'llanishi shu oraliq qoliplarning voqelanishi bilan bog'liqmi? Bu kabi savollarning tug'ilishi tabiiydir. Negaki, fe'lli SBlarining badiiy nutqda qo'llanishini ko'zdan kechirilgan dalillar bilan cheklab bo'lmaydi. Fe'lli SBlarining badiiy nutqda qo'llanish imkoniyatlari biz o'ylagan darajadan kattaroq va kengroqdir. Bu esa fe'lli birikmalarning badiiy nutqda voqelanish imkoniyatlarini ko'rsatuvchi dalillarni izlash va tahlil qilishda davom etishni talab qiladi. Quyidagi nutqiy dalillar [Sf~F]=SB, [R~F]=SB, [Ol~F]=SB oraliq qoliplari hosilalaridan boshqa oraliq qoliplar mahsuli voqelasha olishini tasdiqlaydi:

1. *Faxriddin osilib turgan pastki labini bir-ikki qimirlatib, bilagi bilan burnini artib javob berdi*. [6, 259]
2. *Turg'unoy har qadamda bir dam olib, yuz yo'talib tushib keldi* [6, 266]
3. *Turobjon ikki kosa ichdi, xotini esa hanuz bir kosani yarimlatolmas edi*. [6, 286]
4. *Sulaymonov qaymoqdan bir qoshiq olib ichdi-da, birdan afti burushdi, tuflagani joy izladi, tufladi*. [6, 295]
5. *Turg'unoy oxiri bosgan oyog'ini ko'tara olmay to'xtab, Mastonning yelkasiga boshini qo'ydi va piq-piq yig'ladi*. [6, 265]
6. *Qobil bobo yalang bosh, yalang oyoq, yaktakchan og'il eshigi yonida turib dag'- dag' titraydi, tizzalari bukilib-bukilib ketadi, ko'zlari jovdiraydi, hammaga qaraydi, ammo hech kimni ko'rmaydi*. [6, 291]

Berilgan oltita nutqiy parchada [belgi-harakat] umumiy mazmunida birlashuvchi, ammo har biri bu mazmunni o'ziga xos tarzda – ma'no nozikligi bilan yuzaga chiqargan yetti xil fe'lli birikma voqelashgan. Bular *bir-ikki qimirlatmoq, bir dam olmoq, yuz yo'talmoq, ikki kosa ichmoq, bir qoshiq olmoq, piq-piq yig'lamoq, dag'- dag' titramoq* birikmalaridir. Birikmalar tarkibidagi so'zlarning leksik-semantik va morfologik xususiyatlari birikish tarzida umumlashtirilsa, ular [S~F]=SB va [T~F]=SB oraliq qoliplari mahsuli sifatida ikkiga ajraladi. To'rtta nutqiy parchada qo'llangan *bir-ikki qimirlatmoq, bir dam olmoq, yuz*

yo'talmoq, ikki kosa ichmoq, bir qoshiq olmoq birikmalari son va fe'ning birikish tarzini umumlashtiruvchi [S~F]=SB qolipining hosilalari ekanligi ma'lum bo'ladi. Keyingi ikki nutqiy parchadagi *piq-piq yig'lamoq, dag'-dag' titramoq* birikmalari [T~F]=SB oraliq qolipi hosilalari bo'lib, ularda taqlid va fe'ning birikish tarzi o'z ifodasini topgan. Shunisi ahamiyatliki, [S~F]=SB qolipining hosilalari nutqiy parchalarda harakatning miqdoriy belgisini bildirishi bilan boshqa fe'lli birikmalardan farqlanadi. Masalan, *bir-ikki qimirlatmoq* lab harakati va uning noaniq, taxminiy miqdorini, *bir dam olmoq* holatning bir leksemasi ma'noviy tarkibidagi "umumiy mavhum miqdor" semasi asosida umumlashgan belgisini, *yuz yo'talmoq* fiziologik harakatning *yuz* soni bilan ifodalanuvchi aniq miqdorini, *ikki kosa ichmoq* og'iz harakatining aniq miqdorini, *bir qoshiq olmoq* qo'l harakatining aniq miqdorini anglatadi. Ayni paytda, *yuz yo'talmoq* birikmasida *marta* hisob so'zidagi miqdor ma'nosining *yuz* so'ziga, *ikki kosa ichmoq* SBsida *ovqat-go'ja* ma'nosining *kosa* hisob so'ziga ko'chirilishi metonimiya usuli asosida amalga oshirilgan. A.Qahhor so'zlashuvga xos oddiylilik va tilning iqtisod qonunidan mohirona foydalanib, fe'lli birikmalarning uslubiy qo'llanish imkoniyatlarini badiiy tasvirda troplarining tipik ko'rinishi – metonimiya yordamida ko'rsatgan. Yana bir so'z san'atkori Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidan keltirilgan jummalarni tahlilga tortsak:

1.—*Ana o'sha qiz o'sha safar kelganida meni aytib ketib edi. Bahorlashib bir borib kelaman, deb yurib edim. Yaqinda yana aytib yuboribdi. Shunga teng-to'shlarim bilan bir borib kelmoqchiman.* [9;5]

2. *Miryoqub poyezdning qayerlardan o'tishini bilib olgan edi. O'sha suhbatda uning qulog'i bir dikkaydi, juda ajoyib dikkaydi, lekin!* [9; 57]

[S~F]=SB oraliq qolipi hosilasi hisoblangan son so'z turkumi va fe'ning o'zaro birikuvidan iborat bo'lgan *bir borib keldi, bir dikkaydi* so'z birikmalari kelgan. Ikkala so'z birikmalarining tobe mavqeyida *bir* raqami ishtirok etgan. Birinchi jumladagi *bir borib kelmoq* birikmasida harakatni bir marta bajarmoq ma'nosi emas, balki harakatni sinash maqsadida bajarish nazarda tutiladi. Ikkinchi jumlada kelgan *bir* sanoq soni miqdorni emas, ma'noni kuchaytiruvchi so'z vazifasida kelib, judayam muhim ahamiyatga molik bo'lgan axborotni eshitgan Miryoqubning holatini ifodalashga xizmat qilgan. Demak, fe'lli birikmalar badiiy tasvirning ifodaviyligi, hayotiyliigi va ta'sirchanligini ta'minlash uchun xizmat qiladigan troplarni, xususan, metonimiyani yuzaga chiqarishiga ishonish mumkin.

Taqlid va fe'l birikuvidan vujudga kelgan *piq-piq yig'lamoq, dag'-dag' titramoq* birikmalari ham troplarni shakllantiradimi? Bu savolga javoban shunday deyish o'rinli: *piq-piq yig'lamoq, dag'-dag' titramoq* hosilalarida *piq-piq* taqlid so'zi ruhiy holat(*yig'lamoq*)ning tovushiga xos tasviriy belgini, *dag'-dag'* taqlidi esa jismoniy holat(*titramoq*)ning tashqi ko'rinishiga xos tasviriy belgini bildiradi. Ruhiy holat tovushiga xos va jismoniy holatning tashqi ko'rinishiga xos tasviriy belgisi ifodalangan mazkur birikmalar troplarni shakllantirmaydi, lekin asar matnida qahramonlarning ruhiy va jismoniy holatini aniq, ishonarli va jonli tasvirlash vositasiga aylangan. Zero, oddiygina *piq-piq yig'lamoq, dag'-dag' titramoq* SBlari kitobxon ko'z oldida oti o'lgach, dashtni piyoda kezib, oyog'ini bosolmay yig'layotgan Turg'unoy va bisotidagi birgina ho'kizi bo'lib, u ham o'g'irlangan Qobil boboning nochor holatini yorqin gavdalantiradi.

1. *Hayot ummonida bir-birin bilmay,
Shunday, biz to'qnashib qoldik daf'atan.
O'zing ayt, ne qilay, aytgil, ne qilay,
Qanday ayrilayin endi men sendan?* [5; 57]

2. *Seni topgunga qadar,
Qanday yashadim men?
Nahotki yashadim?* [5; 57]

3. *So'ylaganday bo'lar edi tog',
Tushunmasdan ammo so'zlarin.
Qanday g'amgin edi bu ko'zlar,
Qanday yig'lar edi ko'zlari.* [7; 26]

4. *Sen botirlar naslidan emas,
Qanday chidar poyingda rohlar?!
Halok bo'lgan botirlar jangda,
Tirik qolgan faqat qo'rloqlar.* [7; 40]

Ikki sohir so'z san'atkori—Rauf Parfi va Shavkat Rahmon ijodidan olingan yuqoridagi she'riy misralarda [Ol~F]=SB oraliq qoliplari hosilalaridan bo'lgan *qanday ayrilayin, qanday yashadim, qanday*

yig'lar edi, qanday chidar kabi birikmalar kelgan. *Qanday* so'zi so'roq olmoshi hisoblanadi, lekin yuqoridagi misollardan hech birida bu olmosh o'z vazifasini, ya'ni sof so'roq funksiyasini bajarmagan. Birinchi misolda oshiqning ma'shuqadan hech ham ayrilishining iloji yo'qligi haqida yozilgan va o'quvchiga kuchliroq ta'sir qilish maqsadida so'roq shaklida keltirilgan. Shavkat Rahmonning "Afsona" she'ridan olingan "*Qanday g'amgin edi bu ko'zlar, Qanday yig'lar edi ko'zlari*" jumlasida *qanday yig'lamoq* so'z birikmasi tarkibida kelgan so'roq olmoshi belgi-darajani, harakat-holatni kuchaytirib ifodalashga, lirik qahramonning g'amgin qiyofasini chizishga xizmat qilgan.

Xulosa. Mana shunday jonli manzaraning kitobxon ko'z o'ngida gavdalanishini ta'minlovchi lisoniy imkoniyat fe'lli birikmalar shaklida voqelashgan bo'lib, [I~F] qurilmali fe'lli so'z birikmalarining nutqiy-uslubiy imkoniyatlari kengligi va serqirraligini tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Akhmedov A.R, P Sevara. *Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics. Middle European Scientific Bulletin* 12,2021. 142-146
2. Kilichev B.E., Safarova M.Z.. *Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.*
3. Khojiev, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). *Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education* ISSN, 2249-9822.
4. Назарова С.А. Сўз бирикмаси синтаксиси субстанциал талқинда. –Т.: Фан, 2015. – 112 б.
5. Parfi R.O'. *Tavba. She'rlar to'plami*–Т.: "Yozuvchi" nashriyoti, 2000. –64 b.
6. Қаҳҳор Абдулла. *Асарлар: 5 жилдлик. 1-жилд. Сароб. Роман. Ҳикоялар. – Т.: Адабиёт ва санъат наشريёти, 1987. – 336 б.*
7. Rahmon Shavkat. *Saylanma. –Т.: "Sharq" nashriyoti, 1997 –384 b.*
8. Yusufovna, Y. S. (2022). *Poetik nutqda ma'no ko'chish yo'llari. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 674-677.*
9. Cho'lpon. *"Kecha va kunduz". –Т.: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2016.*
10. Safarova M.Z. *Alisher Navoiy ijodida etnonimlarning qo'llanilishi. Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim" mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya. 2021. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C*
11. Safarova M.Z., Kilichev B.E. *Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05*